

УДК 37.017.4:316.334.56

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ МОЛОДІ ЧЕРЕЗ ЗАЛУЧЕННЯ ДО АКТИВНОЇ УЧАСТІ У ЖИТТІ МІСЦЕВОЇ СПІЛЬНОТИ

Поліна Вербицька

*Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національного університету “Львівська політехніка”
вул. Галицька, 1/5, 79008 Львів, Україна*

Проаналізовано ефективні підходи до громадянського виховання учнівської молоді, що мають значний потенціал навчального та соціального досвіду особистості в сучасних умовах розвитку суспільства, зокрема навчання громадянськості завдяки громадянській участі. Зміст такого підходу полягає у створенні для учнівської молоді можливості і мотивації до демократичної участі в різних формах.

Ключові слова: громадянські компетентності, громадянське виховання, громадянська участь, діяльнісний підхід, проектна діяльність.

Важливим завданням громадянського виховання є становлення громадянськості, формування громадянських компетентностей, здатностей і навичок людини із соціальної адаптації і життя в умовах громадянського суспільства і правової держави, що формуються шляхом засвоєння соціального досвіду і відносин у суспільстві у процесі практичної соціально-орієнтованої діяльності.

Мета громадянського виховання – сформувати здатності добровільної внутрішньо мотивованої участі особистості у суспільному житті, вміння приймати виважені рішення на підставі критичного аналізу ситуації. Незважаючи на певні відмінності в способах реалізації громадянського виховання особистості в різних суспільствах, європейські країни – члени ЄС – одностайні в питанні визначення його завдань: допомогти учням набути політичної грамотності, сформувати установки та цінності, необхідні для того, аби стати відповідальними громадянами, та сприяти їхній активній участі в житті школи та громади [6].

Організація громадянського виховання у сучасних динамічних умовах виявляється у достатньо широкому та багатовекторному процесі соціально-педагогічного пошуку, що охоплює серію різних змістових моделей і дидактичних принципів.

Проблемі формування громадянськості особистості присвячено чимало наукових досліджень українських науковців. Найбільш всебічно це питання в

своїх працях висвітлили Р. Арцишевський, І. Бех, М. Задерихіна, І. Жадан, І. Іванчук, П. Ігнатенко, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Оржехівський, О. Пометун, В. Поплужний, С. Рябов, О. Сухомлинська, К. Чорна. В українській та світовій педагогічній практиці є різноманітні підходи та методи для реалізації цієї мети.

Ми ставили за мету проаналізувати сучасні підходи до громадянського виховання, що мають значний потенціал навчального та соціального досвіду особистості в сучасних умовах розвитку українського суспільства, зокрема навчання громадянськості завдяки громадянській участі. Зміст такого підходу полягає у створенні для учнівської молоді можливості та мотивації до демократичної участі в різних формах.

Методологічною основою інновацій у громадянському вихованні є сучасна педагогічна концепція діяльнісного підходу до організації навчання та виховання особистості. Як зазначає А. Купавцев, “інноваційний, суб’єктно-діяльнісний підхід, що активно впроваджується у сучасній педагогіці, означає перетворення учня із об’єкта, на який впливають обставини, в суб’єкта, що керує ними, активно діючу особистість на основі формування у процесі діяльності особистісного досвіду та власної позиції” [3, с. 45].

З діяльністю пов’язане виконання соціального замовлення освіти, що спрямоване на задоволення потреби суспільства у підготовці молодого покоління до нових умов соціокультурного життя, передачі йому набутого соціального досвіду. Як зазначає І. Бех, ключовим принципом виховання є принцип ціннісної орієнтації, реалізація якого передбачає залучення дітей до взаємодії з навколишнім світом і сприяння формуванню ціннісних ставлень до цього світу з позицій сучасної культури [1, с. 14].

Під час діяльності та у відносинах, що формуються у її процесі, закладаються соціальні та психолого-педагогічні основи формування особистості. У цьому контексті А. Меняєв вважає, що “у діяльності розвивається психіка людини, формуються її здібності та особисті риси фахівця та громадянина. У ній реалізуються суб’єктні функції освіти: розвиваються сутнісні сили і здатності людини, що дають змогу вибирати оптимальні стратегії життєвого шляху, виявляються ініціатива і відповідальність; зростають можливості для особистісно-професійного зростання, самовизначення, самореалізації, саморозвитку зростаючої людини” [8, с. 19].

Навчання та виховання на основі виконання та засвоєння різних видів діяльності перетворюється в активний навчально-пізнавальний процес, що характеризується зміщенням акценту з інформування учнів на процес оволодіння знаннями та вміннями у процесі навчання.

Саме за такої організації навчальної практики учні отримують можливість набути навичок самоорганізації; оволодіти способами ефективного вирішення проблем; навчитися формулювати свої інтереси, легітимно їх оформляти, вибирати та делегувати своїх представників для викладення цих інтересів; шукати союзників та партнерів, оволодівати мистецтвом пошуку компромісів із владою; формувати вміння відстоювати свої інтереси публічно; організовувати проведення суспільних експертиз та брати в них участь; набувати навички створення та діяльності молодіжних громадських організацій як суб'єктів громадянського суспільства, поведінки у конкурентному середовищі; навчитися вільно орієнтуватися в основних питаннях сучасної політики.

Організація громадянської участі учнівської молоді – це один із діяльнісних підходів громадянського виховання особистості. Громадянська участь означає, що люди зацікавлені у процесі прийняття рішень, що стосуються їхнього життя, прагнуть бути залученими до цього процесу і активно та відповідально брати у ньому участь. Громадянська участь може відбуватися лише на добровільній основі.

Поняття громадянської участі базується на широкому понятті демократії, що має три виміри: демократія як форма управління; демократія як форма суспільства; демократія як форма життя і співіснування. Воно базується на підході американського філософа та педагога Джона Дьюї [2, с. 50].

Перший вимір, політична демократія, містить основні елементи демократичної політичної системи. У демократично організованій державі забезпечення правил співіснування досягають за допомогою складних, комплексних процедур, основними елементами яких є парламент, вільні вибори, уряд, опозиція, розподіл влади, верховенство права, широкий консенсус щодо основних демократичних цінностей та прав людини тощо. Ці елементи є формальними критеріями, що відрізняють демократичну політичну систему від недемократичної.

Другий вимір – демократія як форма суспільства – відображає багатоманітне суспільство, передбачає існування різноманітних громадських організацій, релігійних та політичних груп. Важливими елементами демократичного суспільства є гласність, а також незалежні ЗМІ, через які реалізовується свобода слова як демократична цінність. Ознакою демократії є широка суспільна залученість, наприклад, волонтерська робота в спортивних, культурних, добротчинних організаціях.

Третій вимір – демократія як форма життя – стосується способу співіснування громадян у повсякденному житті та передбачає комунікацію людей у різних ситуаціях у сім'ї, школі, громаді, з друзями та колегами. Ці багатосторонні відносини визначаються демократичними цінностями та

принципами, що визначають демократичну позицію та поведінку особистості, й передбачають толерантне ставлення до інших людей; конструктивні способи розв'язання конфліктів; рівність у реалізації права на свободу, самореалізацію і гідне життя тощо.

Як свідчить практика, за умови ефективної організації виховної діяльності громадянська участь трансформується у потужний навчальний та соціальний досвід.

Дослідники вирізняють такі види громадянської участі учнівської молоді:

- *участь у демократичних інституціях, що реалізується через* участь у засіданнях комісій міської, селищної чи сільської ради певного населеного пункту, висунення ідей та пропозицій;
- *ситуативна участь, що пов'язана з конкретними, одноразовими подіями:* участь у зустрічі учнів з політиками, у симуляційній грі, консультації з представниками міської/сільської ради, демонстраціях стосовно питань молодіжної політики тощо;
- *участь у повсякденному житті виявляється* у створенні ради класу, добровільному виконанні завдань та обов'язків у школі, в процесі прийняття рішень у сім'ї тощо;
- *репрезентативні форми участі* передбачають представлення інтересів учнів через діяльність молодіжних парламентів, учнівських рад у школах, молодіжних рад при органах місцевого самоврядування тощо; лише обрані представники можуть брати участь у відповідних органи управління;
- *відкриті форми участі* – це регулярні збори учнів школи, мікрорайону, міста з метою обговорення та прийняття рішень з відповідних питань;
- *участь у соціальних проектах*, що відповідають потребам місцевої спільноти [5].

В основу діяльнісного підходу покладена ідея про те, що для успіху демократичних перетворень недостатньо мати демократичні погляди, необхідно досконало володіти інструментарієм дії в умовах демократії. Беручи участь у житті суспільства, учні набувають різноманітних громадянських компетентностей через досвід і дію, а саме:

- *соціально-комунікативної компетентності* – здатності спілкування з іншими людьми, налагодження конструктивних взаємин між людьми, передусім у процесі вирішення суспільних проблем; вміння працювати у колективі; слухати інших; висловлювати і відстоювати свою думку та сприймати інший погляд; здатності вести конструктивний діалог, самовиражатися та самоутверджуватися у процесі дискусій;

- *здатності критичного мислення*, що орієнтована на формування власної позиції і вміння її подавати, повагу до позиції іншої людини; формування навичок критичного аналізу і порівняння різних позицій та думок; розвиток здатності узгодження позицій та пошуку консенсусу;
- *дослідницької компетентності*– здатності, пов'язані з аналізом та оцінкою поточної соціальної ситуації: вміння розпізнавати проблемну соціальну ситуацію; формулювати питання, що відповідають проблемній ситуації; зіставляти контексти соціальної поведінки й аналізувати їх відмінність стосовно впливу на прийняття рішення;
- *здатності розв'язання проблем*, що передбачають уміння формулювання проблем суспільного життя як соціальні питання, аналіз альтернативних підходів до їх розв'язання, усвідомлення власного ставлення до важливих політичних, правових, етичних і соціальних проблем, навички визначення суспільних проблем, визначення позицій на основі цінностей, вміння розв'язання термінологічних, фактичних і ціннісних суперечностей;
- *здатності прийняття рішення*, що передбачають залучення до процесу прийняття рішення, усвідомлення наслідків прийнятого рішення, прийняття обґрунтованого рішення, готовність брати на себе відповідальність;
- *компетентності відповідального соціального вибору* – здатності, пов'язані із вмінням здійснити вибір і прийняти рішення в конкретній соціальній ситуації; реалізовувати індивідуальні та суспільні права та обов'язки; використовувати механізми захисту прав людини на місцевому, регіональному, державному та міжнародному рівнях;
- *здатності до рефлексії*, що передбачають критичний аналіз власних дій, конкретної соціальної ситуації і прийняття обґрунтованого рішення на основі власного обґрунтованого і виваженого вибору.

У навчально-виховному процесі, за умови відсутності чи невідомості інститутів громадянського суспільства та зразків демократичної поведінки у період трансформації демократичного суспільства, необхідно створювати навчальні ситуації з метою організації демократичної практики у навчально-виховній діяльності. Методичні підходи повинні вибудовуватися за такою стратегією, щоб діти могли розкрити незадіяні на звичайних уроках властивості інтелекту, досягали успіху, котрий вони можуть не мати на традиційних уроках, набуваючи віри в себе, самоутверджуючись, що сприятиме результативності виховання.

Методична майстерність вчителя передбачає володіння варіативністю підходів, уміння поєднувати різні стратегії викладання, орієнтуватися на очікувані результати.

Важливе значення має участь учнів у демократичних інститутах школи, в органах самоуправління. У цьому контексті західноєвропейські дослідники акцентують на важливості формування культури шкільного життя, яка ґрунтується на принципі активної участі, тобто всі учасники навчального процесу залучаються до управління та прийняття рішень. Рекомендується ширше використання різних форм учнівського представництва: вибори представників класу, організація учнівських рад та парламентів у школах, представництво в органах шкільного врядування (шкільні ради або комітети) та союзи і об'єднання учнів [5].

Ефективним способом досягнення результативності виховного процесу є активне залучення учнів до дослідження проблем місцевої громади, що базується на технології соціального проектування. Участь у соціальному проектуванні орієнтована на утвердження активної громадянськості, мотивує молодь досліджувати місцеву громаду, а також планувати та впроваджувати проекти, котрі відповідають потребам місцевої спільноти.

Ці висновки підтверджує і дослідження, що було проведено у 2006–2007 роках у рамках реалізації Програми міні-проектів (проект “Громадянська освіта. Україна”), метою якого було виявити рівень знань, громадянських інтересів та динаміку змін рівня громадянськості учнівської молоді у процесі соціального проектування.

На думку учнів, важливими громадянськими рисами активного громадянина є законслухняність, діяльність на користь громади, захист навколишнього середовища, забезпечення прав людини, участь у виборах та зацікавленість політичними новинами. Особливо простежується динаміка зміни після проведення проекту діяльності на користь громади, забезпечення прав людини та участь у виборах. Учасники проектів спрямовують свій вибір на практичні аспекти, що дають змогу реально діяти в конкретній соціальній ситуації.

Найважливішим результатом громадянської участі для молоді є поява почуття власної значущості і гідності, розуміння власних можливостей впливати і змінювати довкілля. “Наша команда працювала над проблемою освітлення у нашому селищі. Сьогодні, завдяки нашій роботі, у центрі селища під'єднано три ліхтарі. Це ще дуже мало, але для нас це велика перемога! Ми раді, що селищна влада пішла нам, школярам, назустріч”, – діляться враженнями роботи над проектом “Освітлення вулиць селища Вендичани” учні ЗОШ-гімназії, смт Вендичани Могилів-Подільського району Вінницької обл.

Результати опитування учнів-учасників проектної діяльності свідчать, що у процесі громадянської участі вихованці набувають різноманітних практичних навичок та здобувають цінний досвід. Вони відчують відповідальність, турбуючись за власні справи та місцеву громаду. Аналізуючи оцінки учнів-учасників проекту, слід зазначити про зв'язок між знаннями (“Я думаю, що добре розумію політичні проблеми моєї країни”, “Я знайома з проблемами громади”), позитивною мотивацією (“Я відчую, що готовий брати участь у політичному та громадському житті країни”), уміннями (“Я часто обговорюю з іншими те, що відбувається на державному та місцевому рівні”) і навичками, що дають змогу ознайомити інших представників громади з проблемами.

У цьому контексті В. Жгутов, мер міста Ківерці Волинської області (проект “Налагодження дружніх стосунків з гімназією №2 м. Томашів-Любельськи (Польща) та ЗОШ №4 м. Ківерці”), зазначає: “Це прекрасно, що наша молодь прагне до дії, хоче змінити життя на краще, більше дізнатись, навчитись. Учні школи відкрили для себе Європу, а її представники побачили, що таке Україна на прикладі острівця Волинської землі”.

Як свідчить наш досвід, беручи активну участь у справах громади, учні стають краще поінформованими щодо функціонування демократичних структур, а недовіра молоді до політичних інституцій значно зменшується. “Діти зуміли об’єднати навколо себе багато дорослих і працювати з ними на партнерському рівні. Співпраця з органами місцевого самоврядування принесла взаємовигідний результат – ми ще раз стикнулися з проблемою зменшення населення і знайшли шлях її розв’язання: підтримка багатодітних сімей і пропаганда їхнього досвіду. Приємно знати, що дітей цікавлять проблеми сільської громади, що вони беруться за суспільно корисні справи і втілюють їх у життя. Вони допомагають утвердити образ сучасної молоді як діяльної, активної, свідомої спільноти”, – оцінює суспільну діяльність учнів місцевої школи А. Петрук, секретар сільської ради с. Дубечне Старовижівського району Волинської обл. (проект “Велика поліська родина”).

Отже, крім навчальних результатів, безпосередня участь учнівської молоді у місцевій політиці дає неабияку користь для суспільства в цілому: зростає довіра молоді до політичних інституцій, закладаються основи конструктивного діалогу громадськості з владою тощо. Внаслідок залучення молоді до вирішення питань у сфері молодіжної політики, де вихованці виступають в ролі експертів з власних проблем, зростає якість планування і досягаються кращі політичні результати.

Як свідчать результати проведеного опитування, у процесі проектної діяльності перелік механізмів впливу на вирішення важливих проблем місцевої спільноти в учнів значно розширюється: взаємодія із громадськими

організаціями, підтримка громадськості для вирішення проблем громади, листування із представниками влади, розмова по телефону, розмова та зустріч з представниками влади, відвідування засідань місцевої влади.

Результати проведеного дослідження виявляють зростання рівня усвідомлення особистої причетності до суспільно-політичного життя країни та громади. “Участь у цьому проекті дала змогу не лише зібрати матеріали для створення шкільного музею ужиткового мистецтва рідного краю, але й проникнутись справді самотбною культурною спадщиною нашого народу, наших пращурів. Ми із задоволенням брали участь у красназавчих експедиціях. Одержані враження спонукають нас до подальшої діяльності”, – зазначає Матердей Христина, учениця 9-го класу ЗОШ № 5 м. Ковеля Волинської обл., учасниця проекту “В океані рідного народу відкривай духовні острови”.

Розуміння політичних проблем країни та громади спонукає учнів до формування громадських компетентностей, які дають змогу відчувати їхню внутрішню готовність до участі у політичному та громадському житті країни (51,5%), обговорювати громадські та політичні події (73%), співпрацювати з іншими для вирішення проблем громади(70%).

Отже, громадянська участь є важливою громадянською компетентністю, оскільки передбачає набуття практично орієнтованих знань про способи демократичної участі в структурах громадянського суспільства; формування установок на раціонально обгрунтовану участь у житті громадянського суспільства; формування навичок самостійного і відповідального залучення в суспільне життя і громадську політику на основі раціонального осмислення особистих і суспільних інтересів і застосування відповідних правових і моральних норм; розуміння важливості правильного вибору людей, зокрема представників влади; набуття розуміння відповідальності як демократичного принципу; формування установок на свідоме прийняття відповідальності, а також ідентифікації громадянського обов'язку в контексті соціокультурних змін та прогнозування наслідків тих чи інших дій.

Як свідчить наш аналіз, процес організованої соціальної практики дає змогу вивести сформовані у процесі навчання певні уявлення учнів про суспільне життя у всій його багатоманітності на стадію прийняття практичних рішень у процесі організованого критичного аналізу певної ситуації.

-
1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. К., 1998.
 2. Дьюї Д. Моє педагогічне кредо // Шлях освіти. 1998. № 4. С. 50–51.

3. *Купавцев А. В.* Деятельностный аспект процесса обучения. // Педагогика. 2002. № 6. С. 44–49.
4. *Меняев А. Ф.* Учебная работа в техническом вузе. М., 1992. С. 8.
5. Citizenship education at school in Europe Brussels: Eurydice, 2005.
6. Key competencies: A developing concept in general compulsory education Brussels: Eurydice, 2002.

YOUTH CIVIC EDUCATION BY MEANS OF ACTIVE PARTICIPATION IN THE COMMUNITY LIFE

Polina Verbyts'ka

*Institute of Humanitarian and Social Sciences of
'L'viv Potechnika' National University,
Halys'ka Str., 115, UA –79008 L'viv, Ukraine*

This article analyses the effective approaches to the secondary school students' civic education that facilitate their social experience and their citizenship by civic participation. These approaches mean giving opportunities for students and motivating them for democratic participation in different forms.

Key words: citizenship competences, civic education, civic participation, activity approach, project activity.

Стаття надійшла до редколегії 28.03.2008

Прийнята до друку 20.05.2008